

ISTRAŽIVANJA U SREDNJOVJEKOVNOJ CRKVI SV. NIKOLE U SPLITU

Cvito Fisković

Glavni nedostatak proučavanja našega ranog srednjovjekovnog graditeljstva je pomanjkanje monografijskih studija o pojedinom spomeniku. Dok se u povijesti umjetnosti mnogo raspravljalo o porijeklu toga graditeljstva i o utjecajima, pod kojima je nastalo, dotle još uvijek ne postoji nijedna monografska studija niti o najznačajnijim spomenicima te vrste. Zbog toga su i mnogi opći sudovi, koji su se prerano pojavili, nepotpuni, a poneki i pogrešni.

Potrebno je stoga temeljitije pristupiti proučavanju naših preromaničkih spomenika IX. do XII. st., obrađujući ih posebno i pojedinačno, jer su mnogi od njih dosad pogrešno objelodanjeni. Snimci njihovih tlorisa i presjeka su netočni, opisi površni, a ulomci, sačuvani u muzejima, samo djelomično proučeni i sastavljeni. Dok se taj osnovni posao ne dovrši, opći pogled na razvitak i značajke našega ranog srednjovjekovnog graditeljstva ne može biti temeljit.

Da bi se to postiglo, treba najprije arheološki posebno preispitati svu dosad objelodanjenu i nadenu građu, otkopati i snimiti ruševine, koje se primjetilo, a zatim pristupiti proučavanju vremenskog i historijskog okvira, u kojemu su ti spomenici nastali. Jedino tako moći će se dobiti jasan uvid u naše prvo umjetničko stvaranje nakon doseljenja na jug. Za taj posao trebalo bi osnovati poseban institut, koji bi svestrano proučavao probleme starohrvatske arheologije.

Konzervatorski zavod za Dalmaciju nastavio je nakon rata s popravkom istaknutih preromaničkih spomenika u svojoj oblasti, vršeći pri tom i naučna ispitivanja, koja upotpunjuju dosadašnje podatke. Pri nedavnom popravku crkve sv. Trojice u Splitu primijećeni su ulomci njihovih kamenih tranzena, dovratnik i nadvratnik trećih vratiju, koja više ne postoje. Pronađen je ulomak sa slovima LIOME; upotpune li se ta slova sa (CUM FI) LIO ME(O), onda je vjerojatno, da je na toj kamenoj gredi bio natpis o donatoru i njegovu sinu. Pri kopanju i snižavanju zemljišta, koje je pokrivalo istočni dio zgrade, nađeni su kameni antikni ulomci i opeke, koji — kao i djelomično otkopani temelji antiknih zidova — pokazuju, da je i ova crkva bila podignuta na nekoj rimskoj zgradi. U Stonu je popravljena crkva sv. Mihajla iz XI. stoljeća. Prednji dio crkve i kuća koludrica, koji su kasnije nadodani uz ovaj spomenik, srušeni su, tako da se on sada vidi sa sviju strana, a njegova vitkost i lijepa zatvorena kompozicija jače se ističu. I ovdje se našlo nekoliko novih pleternih ulomaka i otkrili novi dijelovi fresaka, koji svjedoče o bogatom ukrasu unutrašnjosti. U Zadru je obnovljen u ratu oštećeni kapitul sv. Marije sa Vekeningim grobom. Otkriveni su stari stupovi i kapiteli, koji bijahu prikiveni, a i oštećeni bezobzirnom obnovom zgrade u prošlom stoljeću; u zvoniku su nađeni ostaci fresaka, sa svetačkim likovima. To je Maiestas Domini uz simbole evangelista iz XI. stoljeća. Istraživanja su vršena i u zadarskoj crkvi sv. Lovre.

U prošlom broju ovog časopisa izneseni su ispravci i dopune o splitskoj crkvi sv. Eufenije iz XI. st., kojoj su ruševine također nedavno popravljene. Ovdje će se to učiniti o sv. Mikuli, koji se diže sred splitskog predgrađa Velog Varoša. Konzerva-

torski zavod je pristupio popravku ove crkve, i tom prigodom je zgrada snimljena,¹ a izvršena su i istraživanja, koja unose nekoliko novih podataka o ovom spomeniku, koji može poslužiti kao primjer, kako se u naučnoj literaturi ponavljaju i nadovezuju kroz dugi niz godina pogrešni i nepotpuni podaci, opisi i nacrti o jednom značajnom spomeniku, a da se on bolje ne istraži i da se ne provjeri ono što se o njemu prije pisalo.

Od Jacksonove knjige iz 1887.² do danas ova se crkvice redovito spominje u prikazima i studijama starohrvatskoga graditeljstva. i to gotovo redovito pogrešno. Njezin tloris ima jedva primjetljiv oblik upisanoga grčkog križa, a glomazni granitni stupovi nose poluooble svodove i porušeno kube u sredini nad transeptom. Tu rano-srednjovjekovnu oznaku, koja se jasno očituje usprkos kasnijim preinakama. uočio je Jackson, a zatim je jasnije označiše Jelić, Bulić i Rutar.³ Oni su smatrali, da je to ona crkvice sv. Nikole, koja se spominje u bilješci pod listinom utemeljenja splitskog samostana sv. Eufemije 1069.⁴ Ondje je zabilježeno, da je Splitska Nemira, kći Mesagaline, sazidala u Splitu crkvu posvećenu tom svecu, ali nije jasno, da li je to doista ova uzidana Velog Varoša. Oni su ipak povezali ovu zgradu uz donatorku, iako su uzto objelodanili natpis sa vratiju, gdje piše, da ju je dao sazidati neki ugledni Splitsanin Ivan. Naveo ih je na to i stil crkve, koji se donekle slaže s vremenom, u kojem se spominje Nemira. To su mišljenje prihvatili Ugo Monneret de Villard,⁵ Dudan⁶ i Vasić,⁷ iskrivljujući pri tom ime navodne donatorke.

Smičiklas⁸ i, prema njemu, Monneret de Villard, Dudan i Vasić poistovetuju ovu crkvu sa sv. Nikolom de Collegaci, koja se spominje u Splitu u jednom dokumentu iz 1119., iako to nije utvrđeno, jer se ova crkvice naziva S. Nicolaus de Pedemontis.⁹ Taj naziv, preinačen u talijanski S. Nicolo de Pede Monte, opetuje se na računskim knjižicama (vaketama) njene bratovštine iz XVIII. stoljeća.¹⁰

Budući da nije utvrđeno, da je sv. Nikola u Velom Varošu istovetan s onim, koji se naziva de Collegaci, i jer se ustanovilo, da ga je zidao Ivan, otpada njegov povezivanje uz Nemiru i uz dokumente iz g. 1069. i 1119. Njegov je dokumentaran naziv sv. Nikola de Pedemontis, jer se doista nalazi na podanku brežuljka Marjana, a danas ga zovu sv. Mikula u Velom Varošu. Oblik Mikula javlja se i u navedenim računskim bilježnicama, koje su pisane hrvatskim i talijanskim jezikom.

O gradnji crkve postoje dva stalna podatka: natpis na nadvratniku glavnih vratiju i na ikonostasu. Stil slova i ukrasi na tim i ostalim dijelovima crkve. glavice stupova, profilacije ikonostasa, lavlje konzole i lozica na nadvratniku pokazuju, da je crkva sazidana u XII. stoljeću. Iako njen oblik s kubetom podsjeća na ranije doba, ipak pomanjkanje pleterne skulpture, koja obilato prekriva spomenike XI. st., jasno odaje, da se ne može datirati u to stoljeće,¹¹ što je uostalom i nastalo samo zbog toga, što se ta crkva poistovetila s crkvom spomenutom 1069.

¹ Snimke je izvršio T. Marasović; od njih se ovdje objelodanjuju samo dvije.

² T. G. Jackson, *Dalmatia The Quarnero and Istria* II, London 1887., str. 72.

³ L. Jelić, F. Bulić, S. Rutar, *Guida di Spalato e Salona*, str. 206—212, 213.

⁴ I. Kukuljević, *Codex Diplomaticus* I, Zagreb 1874., str. 135.

⁵ Ugo Monneret de Villard, *L'architettura romanica in Dalmazia*. Milano 1910, str. 61.

⁶ A. Dudan, *La Dalmazia nell'arte italiana* I, Milano 1921., str. 76.

⁷ M. Vasić, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji*, Beograd 1922., str. 47, 48.

⁸ T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus* II, Zagreb 1904., str. 52. 428.

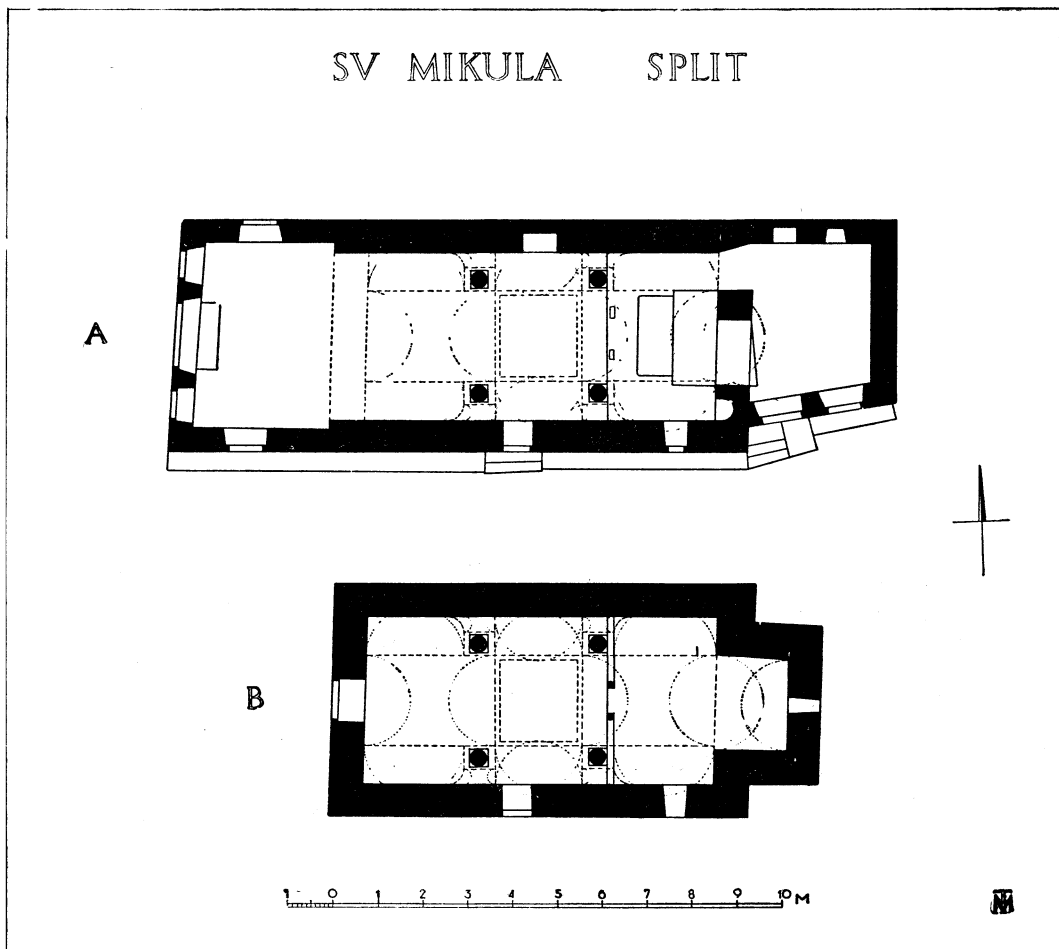
⁹ Lj. Karaman, *Marjanske crkvice*, »Novo doba«, Split, 26. III. 1932.

¹⁰ Nalaze se u crkvi zajedno s nekim dokumentima o crkvi i bratovštini.

¹¹ Karaman, o. c.

Oblik sv. Mikule dosad nije bio potpuno proučen, a opisi i nacrti su djelomično pogrešni.¹² Crkva ima jedva primjetljiv oblik upisanoga grčkog križa: četiri glomazna stupa drže svodove i kube. Oblik križa osobito se ističe u krovu, gdje su sredina uzdužnog broda i travej uzdignuti. Krov je još djelomično pokriven kamenim pločicama, tipičnima za naše preromaničko graditeljstvo. Crkva je orijentirana, a imala je četverouglastu apsidu.

Kube je srušeno zbog gradnje glomazne lože za zvona 60-ih godina prošlog stoljeća, stoga mu se oblik mogao dosad tek nagađati. Među nacrtima splitskog graditelja Vicka Marinovića¹³ našao sam nacrt G. Barača iz 1865. za izgradnju novog

¹² Monneret de Villard, o. c., str. 67; Vasić o. c., sl. 63—65; J. Strzygowski, *O razvoju starohrvatske umjetnosti*, Zagreb 1927., sl. 17b; C. M. Iveković, *Gradjevinski i umjetnički spomenici Dalmacije IV.* (Split) Beograd 1928. Predgovor sl. 13.

¹³ U zbirci starih dokumenata, koji se nalaze u obitelji Andrije Radmilovića u Splitu. V. Marinović je živio i radio u drugoj polovici XIX. stoljeća. Od njega se sačuvalo nekoliko planova i njegov ljetnikovac u klasicističkom stilu podno Marjana. Vjerojatno je bio učenik arhitekta Vicka Andrića.

zvonika sred krova, koji nije ostvaren. Tu je nacrtan i izgled starog kubeta, te se sada može ustanoviti njegov izgled. Četvorni tambur bio je ukrašen s tri dugoljaste slijepe arkade na svakoj strani, a pokriven kamenim krovom u obliku niske piramide. Prema Baračevu crtežu kao da unutrašnjost kubeta nije bila zaobljena ni presvođena, što je neobično, ali se i kod nedavnog skidanja žbuke s lukova u sačuvanom početku kubeta vidjelo, da tu nije bilo trompa, koje bi oblikovale kružnicu.

Prema tome trebalo bi baciti Vasićevu rekonstrukciju kubeta,¹⁴ izrađenu prema Gerberovoj rekonstrukciji tambura zadarskog sv. Lovre,¹⁵ kao i pisanje Monneret de Villarda, Jelića¹⁶ i Freya,¹⁷ da je unutrašnjost kubeta bila jajolika, ali je pitanje, je li Baračev snimak potpuno točan, jer njegov tlocrt ima propusta. Svakako, nakon skidanja žbuke u donjim uglovima kubeta nije se našlo traga oblina, trompama ni pandantivima, već se pokazao pravi ugao, po čemu se može pretpostaviti, da je unutrašnjost kubeta, koja se na tim podvostručenim lukovima dizala, bila četvero-uglasta.

Ni svodovi unutrašnjosti ne počinju s trompama koje spominju Jelić,¹⁸ Bošković,¹⁹ Bettini i Fiocco,²⁰ nego se zidovi jednostavnom postepenošću zaobljuju u svodove. Monneret de Villardov nacrt nije dakle točan; on previše raščlanjuje svodove, unoseći trompe, kojih nema, a k tome odveć udaljuje stupove od pobočnih zidova i time postizava jasan oblik grčkog križa, koji nije tako istaknut.²¹ On je to učinio samo da potkrijepi svoju tezu o utjecaju bizantinske umjetnosti na starohrvatsko graditeljstvo, pa je čak zaveo Strzygowskog, koji je zbog trompica označenih u njegovu crtežu uspoređivao ovu crkvicu sa sasanidskom palačom u Sarvistanu u Perziji, temeljeći na tome svoju tezu o utjecaju Istoka na naše preromaničke crkvice.²² Međutim, da se dokaže pogrešnost tih tvrdnja, nedavno je otučena žbuka u uglovima pobočnih zidova, i tada se utvrdilo, da nema trompa, već da se pobočni polusvodovi jednostavno zaobljuju nastajućim postepeno iz zidnih ploha.

Dosadašnjim florisima, od kojih su najtočniji Abramićev i Ivekovićev, treba nadodati pravokutnu apsidu porušenu pri nadogradnji sakristije. Njezin je oblik utvrđen, jer su se sada pod pločnikom sakristije pronašli temeljni zidovi, kako se to vidi u nacrtu T. Marasovića, koji se ovdje objelodanjuje. Prema tome otpada Dyggveova usporedba ove crkve sa starokršćanskom solinskom kapelom,²³ kao i Bulićeva,²⁴ Vasićeva, Abramićeva²⁵ i Boškovićeva uspoređenja sa sv. Eufemijom, osobito zbog toga, što je kod ove nedavno otkriven novi oblik tropsidne bazilike.²⁶

¹⁴ O. c., str. 48.

¹⁵ W. Gerber, *Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens*, Dresden 1912., sl. 136.

¹⁶ Jelić, *Contributo alla storia d'arte in Dalmazia*, »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« XXXV., Split 1912., Prilog, str. 83, 101.

¹⁷ D. Frey, *Die mittelalterliche Baukunst Dalmatiens*. Mitteilungen der Centralvereinigung der Architekten IV, Beč 1911., No. 9, str. 9.

¹⁸ O. c. (16.)

¹⁹ Bošković, *Osnovi srednjovekovne arhitekture*, Beograd 1947., str. 135.

²⁰ S. Bettini, G. Fiocco, *Arte italiana e arte croata*, u: Italia e Croazia, Rim 1942., str. 253.

²¹ O. c., str. 67.

²² O. c., str. 34.

²³ Forschungen in Salona III, Beč 1939., sl. 140.

²⁴ Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, N. S. V., 1901., str. 204.

²⁵ Vasić, o. c., str. 47.

²⁶ C. Fisković, *Iskopine srednjovekovne crkve sv. Eufemije u Splitu*. Historijski zbornik I, Zagreb 1948., str. 201.

Može se pretpostaviti i izgled prvotnog pročelja sv. Mikule, koje je srušeno pri produljenju crkve. Ostadoše mu tek ulomci vratiju i temeljni zid, otkopan pri posljednjem istraživanju u današnjem pločniku proširene zgrade. Mramorni dovratnici uzidani su sada u susjednu Reićevu kuću, koja nekoć pripadaše bratovštini sv. Mikule. Oni nemaju nikakva ukrasa. Nadvratnik je bio opet postavljen nad nova vrata, a dvije konzole u obliku lava koji čuču (sl. 3) uzidane su na uglove novog pročelja.²⁷ Spoje li se ti dijelovi, može se pretpostaviti, da su nad običnim mramornim dovratnicama, uz nadvratnik s lozicom i natpisom, obje lavlje menzole stršile kao protome, podupirući luk, koji je oblikovao lunetu. Taj luk je bio pričvršćen željezom, postavljenim u rupe gornjih strana protoma. Prema tome, kompozicija vratiju sličila je vjerojatno onoj na Petrovoj crkvi u Dragi na otoku Rabu iz 2. polovice XI. stoljeća.²⁸

Nadvratnik je obrubljen reljefnom romaničkom lozicom, pod kojom je na kosini natpis u slovima tipičnim za XI.—XII. stoljeće:

† STATVIT HOC TEMPLVM XPI DE MUNERE CELSUM
ILLVSTRIS CLARVS DÑO DONANTE IOHANNES
CONIVGE CUM TICHIA PRIMAM POST ALTERA DUCTA
SCRIPTA SIT LAVS RARA . . . IESERENA HIS REQEM POSCAT PLE-
BIS/I . . . OSC

Posljednja crta natpisa istrošena je i ne može se pročitati, ali mu je sadržaj jasan. Bulić, Jelić i Rutar su ga pogrešno objavili i ime donatorove žene čitali Tumtiha, koje je kod nas nepoznato, dok je lijepo hrvatsko ime Tiha bilo poznato među ženama Splita i ostalih naših primorskih gradova tokom XII. XIII. stoljeća.²⁹ Čist narodni oblik tog imena žene, čiji je muž nazvan u natpisu »illustris et clarus dominus«, svjedoči afirmaciju Hrvata u Splitu XI. i XII. stoljeća. Donator je, sudeći po ovom natpisu, bio ugledan i moćan građanin, koji je mogao da zida crkvu bogato iskićenu mramorom, a nije isključeno, da je bio Hrvat, kad mu se žena nazivala našim imenom.

Južna, pobočna vrata jednostavna su i uska, nemaju čak ni dovratnika, već samo nadvratnik, nad kojim je zidani rasteretni luk oblikovao rustičnu lunetu, što nas jača u pretpostavci, da je i glavni portal imao sličnu lunetu. Romanički stil je ovdje očit, i nesmisao je vidjeti u ovim vratima bizantinski oblik, kao i smatrati, da pripadaju kasnijem vremenu,³⁰ budući da se u načinu gradnje potpuno slažu sa zidovima crkve.

Južni zid imao je vjerojatno uz oltar dugoljasti prozorčić, koji je prema bilješki u računskoj knjižici 1778. uokviren novim kamenim okvirom.³¹ Od prvotnih prozora ostadoše još mali pravougaoni otvori u transeptu; slični su i u splitskoj sv. Trojici, a služili su vjerojatno za vjetrenje svodova, pod kojima se zguščavao tamjanov dim.

²⁷ V. sl. Iveković, o. c., T. 34.

²⁸ V. sl. ibidem, VI. Otoci. Predgovor, sl. 2.

²⁹ Smičiklas, o. c. III, str. 80. M. Barada, *Trogirski spomenici* I, Zagreb 1948., str. 254, 336.

³⁰ Vasić, o. c., str. 48.

³¹ Spesi per 2 cantoni per far una finestra contra il altare . . . L. 12. Piu resto per cantoni . . . L 8

Vachetta di S. Nicolo 1788., str. 5.

Unutrašnjost crkve ožbukana je debelim slojem žbuke. Četiri mramorna stupa, uzeta vjerojatno iz Dioklecijanove palače, imaju glomazne glavice, koje podsjećaju na korintске, preinačene ranoromaničkom rustičnošću, i plitke četvorne baze lagano profiliranih koluta. Zanimljivo je istaći, da je srednjovjekovni kipar stanjio antikne stupove, izdijelavši u istom komadu glavicu, truplo i bazu. Nad njima su glomazne ploče loše izdijelane hrapave površine. Vijenci, uzidani u zidu iznad stupova, nisu profilirani. Zajedno s razvedenošću svodova ovi rustični stupovi daju unutrašnjosti osobitu slikovitost, koju su prije pojačavali ikonostas i prostor apsida.

Nađeni su također dijelovi oltara. Ulomak oltarne mramorne ploče upotrebljen je kao poklopac novijeg groba u pločniku sred crkve. Prednja strana ploče lijepo je klesana i obrubljena, a na stražnjoj je okrugla udubina, u koju se uvlačio stup. Menza je dakle vjerojatno bila uzdignuta na dva stupa; jednom se pronašao mramorni ulomak s ostalim komadićima pri iskapanju u staroj pravougaonoj apsidi. Na ploči nema udubine za svetačke moći, ali je ona mogla biti u nestalom komadu. Ovaj je nalaz značajan, jer pomaže upoznavanje oblika preromaničkih oltara, kojima su tragovi kod nas rijetko nađeni. Vjerojatno je to bila kamena trpeza, postavljena na obli štop ili na zidani podanak, kao u trogirskoj sv. Barbari ili u četvrtoj crkvi u Biskupiji.³² Pleterna ploča, nađena u Stupovima, čini mi se premalena za oltarnu menzu, a teško je ovom vremenu pridodati četiri stupa oltara kotorske stolne crkve.³³ Takav tip oltara se četiri stupa običavao se postavljati kod nas u doba gotičkog i renesansnog stila, pa je stoga najvjerojatnije da je i kotorski oltar nastao tokom XIV. st., u vrijeme izgradnje ciborija nad njim.³⁴

Pri proširenju crkve sv. Mikule porušen je i mramorni ikonostas, koji bijaše stran baroknom shvaćanju, ali su neki njegovi ulomci (sl. 1, 2) nađeni uzidani u novijem dijelu crkve. Početna polovica mramorne ograde bila je uzidana kao do-vratnik istočne strane pobočnih vratiju, a dijelovi trokutnog zabata i stupa poslužili su kao okvir na prozorima prednjeg dijela crkve.³⁵ Ulomci su sada skinuti i na njima se vide jednostavni uglati profili i natpis sa slovima XI. st., koji ponovno spominje donatora i teče uz gredu i luk zabata. Otučen je i ne može se u cjelini pročitati:

+ HANC DOM̄V VT IN SVPERIORI LIMINE HA BETVR IŌHS
 ĆV SECVNDA VXORE C QVE STVPRI E SED M̄ORTE PVEN . . . ĆV SVI
 SORORIB ST

L. Katić predlaže ovakovo čitanje zadnjeg dijela natpisa: . . . cum que stupri sobole coepit sed morte perventus non perfecit . . . N. N. (vjerojatno Ivanov sin) cum suis sororibus Stana et . . . (druga Ivanova kći) perfecit opus.

Sredinu zabata ispunjao je vjerojatno reljef, ali je on otučen, i sredina je ovdje bila već ranije prošupljena. Glavica stupa ikonostasa bila je uzidana kao akroterij u vrh sakristije. Ti su ulomci dovoljni da uspostavimo izgled ikostasa, koji je sličio svojim rasporedom na ostale iz IX.—XII. stoljeća.

Mjesto mu je također bilo običajno. Uzdizao se odmah iza glavnih stupova, te su zato ukrasi njihovih glavica djelomično otučeni, da se lakše prislone grede, a u stepenici, kojom se oltarni prostor uzdiže nad lađom, izdubene su rupe, da se učvrsti sredina. Riječ HABETVR u natpisu je rastavljena, jer tu stup lađe skrivaše gredu, a gornji rub joj je usječen, da se bolje pričvrsti uz ploču nad kapitelom tog stupa (sl. 2).

³² Prema saopćenju dra Stipa Gunjače, koji je otkrio ovu zgradu.

³³ Karaman *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930., str. 76.

³⁴ Fisković, o. c.

³⁵ Na sl. 34 Ivekovićeva navedenog djela vide se ti dijelovi, nešto bjelji od ostalih, na prozoru i na pobočnim vratima.

Premda ovaj ikonostas ne unosi varijantu u običajnom rasporedu, značajan je, jer nema pleternih ukrasa poput ostalih, već ima romaničku profilaciju. Prema tome može se datirati u XII. st. i predstavlja, pored onog iz splitskog Sustjepana, najmlađi dosad nađeni primjer, koji je zanimljiv u razvoju naše umjetnosti. Ier pokazuje, kako je ovaj tipični dio crkvene unutrašnjosti trajao od IX. pa sve do XII. stoljeća, zašavši tako i u romaniku.

Nažalost, dosad mu nisu nađeni ostali dijelovi. Teško je odrediti, čemu je služila velika, kasnije raskomadana ploča, obrubljena uglatim profilom, kojoj su dijelovi nađeni u susjednoj kući i na baroknom zvoniku. Sudeći po njezinu profilu, koji se slično opetuje na lavljim menzolama i ikonostasu, klesana je za ovu zgradu, pa je možda služila kao stol za darove, koje su tu postavljali vjernici, jer je isključeno, zbog njene veličine, da je bila plutej ikonostasa.

Po svim tim ulomcima vidi se, da je crkva bila bogato opremljena mramorom. Jednu su ploču bratimi prodali 1775. da se u njoj ureže natpis o zabrani otvaranja grobova onih koji su umrli od kuge.³⁶

Ovi ulomci jasno pokazuju, kako se bezobzirno postupalo s pleternom i ranoromaničkom skulpturom u Splitu; raznesena je kao obična građevna građa, i nalazi se uzidana u zidove i pločnike.

Nedavno su otkriveni ulomci u ruševini crkvice sv. Filipa i Jakova na Sustjepanskom putu, u zgradi sumpornih kupatila u Marmontovoj ulici, u Vestibulu i kraj sjevernog zida Dioklecijanove palače,³⁷ i u jednoj kući u Papalićevoj ulici. Ranoromaničkih reljefnih ukrasa nađeno je u podrumima i u željeznim vratima Dioklecijanove palače, a ima ih uzidanih na nekoliko mjesta u starom dijelu grada. Izrazite lavlje glave vide se u pročelju hotela na Narodnom trgu, na antiknom luku u Dukljanskoj ulici i na uglu jedne kuće u Dioklecijanovoj ulici. Broj tih ulomaka, uz one već ranije poznate,³⁸ pokazuje, da je u srednjovjekovnom Splitu bilo mnogo spomenika iskićenih pleterom i ranoromaničkom skulpturom.³⁹ Ta je umjetnost prelazila uski okvir starog grada, i Split je u ranom srednjem vijeku bio umjetnički povezan sa svojom okolicom i daljnjim zaleđem. Preromaničkom i romaničkom skulpturom bijaše ukrašena katedrala u središtu grada kao i crkvice predgrada i okolnih polja, pa je i pojava crkvice sv. Mikule razvijenog oblika i bogatog ukrasa potpuno shvatljiva među malim prizemnicama Velog Varoša.

³⁶ Scosso per la planca che gera in chiesa di marmo che la se venduda per meter schriture a quei che sia morti in peste arente... L 96. Vachetta di S. Nicolo f. 7. U Arheološkom muzeju i u crkvi Sv. Duha u Splitu sačuvale su se ploče, na kojima je uklesana zabrana providura Angela Dieda, da se otvaraju grobovi umrlih od kuge, koja je harala 1784., ali su obje ploče kamene. Vjerojatno su to ipak one, koje su se napravile od ploče, što su je bratimi prodali.

³⁷ Spremljeni su u Muzeju grada Splita i u Arheološkom muzeju u Solitu.

³⁸ Fisković, *Nekoliko neobjelodanjenih romaničkih skulptura u Splitu*, Hoffillerov zbornik, Zagreb 1940., str. 444.

³⁹ Treba napomenuti, da je potpuno vjerojatno, da je na hramu Dioklecijanove palače postojao preromanički ili romanički zvonik sličan onome iznad željeznih vrata, Casas i Lavallè (*Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et Dalmatie*, Pariz 1802) donose ga na tabli 40, 48 i 53. Oni ga očito ne bi bili izmislili, jer bijahu prožeti ljubavlju za antikne spomenike. Opisuju ga i osuđuju pače tu povredu rimskog spomenika. Tek ga ne crtaju na tabli 52, jer je smetao kompoziciji slike. Bulić je stoga sumnjao u postojanje ovog zvonika, iako je našao da ga 1682. spominje Cosmi, označujući ga tačno riječju »turrisc«. Bulić—Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb 1927., str. 99. Tome-treba dodati odluke biskupa Cupillia u sporu, koji je nastao među svećenicima radi skidanja zvona sa tog zvonika. Tu se jasno čita, da je zvonik na današnjoj krsionici postojao: Die 14 martij 1715... licentia removendi campanam ex campanili sancte Juliane, ipsam-que reponendi super illud Sancti Joanis de Fonte... (Arhiv Konzervatorskog zavoda).

Na temelju novih istraživanja može se zasad zaključiti o ovom spomeniku slijedeće: Crkva sv. Mikule ubraja se svojim oblikom i rustičnim načinom izgradnje među starohrvatske crkvice slobodnih oblika i razvijenog tlorisa, ali osobito skulpturskim dijelovima pokazuje već romanički stil. To se vidi u pomanjkanju pleternog ukrasa na vratima, ikonostasu i stupovima te u pojavi ravnih ploha, uglatih profila i pune plastike. Na zgradi nema elemenata tipičnih za preromaničke spomenike: trompa, lezana ni niša. Tek se na tamburu pojavljuju kao ostatak ranijih stoljeća plitke i dugoljaste slijepo arkade, koje se već vide na Godežavovoj zadužbini u Ninu iz IX. st., ali i na crkvi sv. Ivana na otoku Lopudu vjerojatno iz XI. st., koja, kao i još neke crkvice na dubrovačkim otocima iz tog vremena, ima sa Sv. Mikulom zajedničke četverouglasti tambur i apsidu.⁴⁰ Uspoređivanje ove zgrade s bizantinskim ili perzijskim spomenicima je proizvoljno. To je djelo domaćih majstora, koji su vješto povezivali dva stila, preromanički i romanički, i može se stoga datirati u prvu polovicu XII. stoljeća. Kao spomenik prelaznog stila ima osobito značenje, jer su se baš tada, kao i kasnije u prelaznim razdobljima, naši graditelji i klesari osobito isticali i preplićući različite motive stvorili nekoliko originalnih radova. Sv. Mikula svakako spada među posljednje crkvice slobodnih oblika. U to doba pojavljuju se na našem primorju sve češće ranoromaničke trobrodne bazilike, koje našu umjetnost jače povezuju sa shemama ondašnjeg evropskog graditeljstva.

Ovo novo datiranje sv. Mikule u XII. st. je tim važnije, što su se u starom hrvatskom graditeljstvu dosada samo dvije crkve, ova i sv. Marija u Biskupiji kod Knina, povezivale s određenim datumima i postavljale u XI. st. Za sv. Mikulu se naime pogrešno tvrdilo, da ga je zidala Nemira oko 1069., a za ruševinu crkve u Biskupiji, da je to katedrala hrvatskog dvorskog biskupa, koja je posvećena sv. Mariji 1078. u prisutnosti kralja Zvonimira.

Međutim, na temelju gornjeg izlaganja sv. Mikula nije Nemirina zadužbina iz 1069., a S. Gunjača je u svojoj još neobjelodanjenoj raspravi, koja se tiska u »Starohrvatskoj prosvjeti« S. III Br. 1., dokazao da ruševina u Biskupiji nije biskupska katedrala iz 1078. godine. Jedine dvije crkve koje su se dosada datirale u XI. st., ne mogu se dakle više povezati uz određene datume tog stoljeća i stoga za sada nema spomenika koji bismo mogli datumom tačno smjestiti u to razdoblje, te prema tome treba i revidirati neke zaključke o razvoju našeg starog graditeljstva iz XI. st.

Crkvi sv. Mikule nije samo uništen mramorni namještaj, već joj je vanjski dio nagrđen kasnijim nadogradnjama. Da se u unutrašnjosti dobije više prostora, bratimi povećanog predgrađa produljili su crkvu. Nadodani se dio jasno razlikuje od starijeg u načinu gradnje. Dok je kamenje starijeg dijela sitno, nepravilno i dugoljasto lomljeno kao kod preromaničkih crkava, dotle je prednji dio građen četvornim tesanicima hrapave površine. Monneret de Villard smatra da je prednji dio bio nadodan u XIII. st., ali to nije točno. Način izgradnje, nezgrapni oblici četvornih prozora i vratiju produljenog dijela upućuju na doba baroknog stila, kad su se pod utjecajem katoličke obnove, porasta pučanstva i barokne težnje za prostranošću proširile mnoge naše srednjovjekovne crkvice. Ovdje je to uvjetovalo i osnivanje bratovštine sv. Mikule 1667.⁴¹ Monneret de Villard temelji svoju pogrešnu tvrdnju na stilu lavljih kon-

⁴⁰ V. Lisičar, *Lopud*, Dubrovnik 1931., sl. 9—11. Isti *Koločep*, Dubrovnik 1932., str. 108.

⁴¹ C. R. Inclita Superiorità Locale. Da un annotazione, che trovasi registrata nel principio della madreregola della veneranda Scuola di S. Nicolo particolar protettore de naviganti, rilevasi che la scuola stessa fu fondata il di primo luglio dell'anno 1667. Quest'unico documento di tal fondazione rassegnano i capi di essa scuola in copia ai venerati riflessi dell'inclita superiorità locale, ed in ubbidienza all'ossequiato di Lei decreto primo dicembre scaduto No 1291. Spalato 2 genajo 1805. Pietro Mugliacich scrivano per nome delli sudetti capi. (Arhiv Konzervatorskog zavoda).

zola, za koje on smatra, da su in situ, i na četvornom obliku kamenja. Međutim je očito, da su lavlje konzole, kako je već spomenuto, prenesene na uglove novog pročelja iz starih vratiju i da potječu iz istog vremena kao i stupovi pod kubetom. Način obrade lišća na njihovoj donjoj strani sličí donjim listovima kapitela, ali Monneret de Villard nije primijetio taj detalj, on je baš te listove nacrtao bez ukrasa.⁴² Usporede li se svi kiparski radovi u crkvi, može se pače zaključiti, da su rad iste klesarske radionice. Kamenje prednjih crkvenih zidova nije pak klesano romaničkim načinom. Romanika je svoje glatke regbi brušeno, četverouglasto kamenje ljepše povezivala, i zidovi njenih istaknutijih zgrada djeluju monolitno ili su pak, kod slabijih gradnja, građeni dugoljastim, sitnim kamenjem. Četvorno kamenje prednjeg dijela Sv. Mikule razlikuje se od te vrsti gradnja, hrapave je površine i nespretno povezano širokim pojasima vapnene smjese, što odaje dekadentno barokno doba. Očita je razlika između nadodanog i starog dijela crkve, te se jasno vidi, dokle su dopirali raniji zidovi.⁴³ Produženje crkve, kao i nadogradnja sakristije, izvedeni su vjerojatno krajem XVII. stoljeća. Na otvorenom baroknom zvoniku tipa preslice uklesana je godina gradnje 1714., a u bratimskoj bilježnici zabilježeno je, da je tada za njegovu izradu i postavljanje potrošeno 192 lire.⁴⁴

Vrh nove lože za zvona, podignute u drugoj polovici XIX. stoljeća, uzidan je bio lisnati akroterij u obliku pupoljka. Vjerojatno je to stara završna kita iz XII. stoljeća, kojom je bio okičen vrh ranijež zvonika, jer način njene obrade podsjeća na ranoromaničke spomenike. Sličan akroterij nađen je u ruševini crkve sv. Eufemije, sačuvan sada u Splitskom Gradskom Muzeju, a objelodanjen u spomenutom mom članku o toj crkvi na tabli VII/2. Njegov donji dio se širi u četiri kraka, koji imaju oblik crijepa, da se bolje sljube sa završnom sredinom krova. Oba akroterija su važna za upotpunjavanje ukrasnih dijelova naših ranosrednjovjekovnih crkava.

Zbog gradnje sakristije, koja je postojala svakako 1788., jer se tada spominje popravak njenih vratiju,⁴⁵ porušena je stara apsida i nezgrapno proširen nien trijumfalni luk, prekriven drvenim oltarom, koji je izradio rezbar Špiro Zokić 1838.⁴⁶ To

⁴² O. c., str. 68.

⁴³ V. sl. Iveković, o. c. (12), t. 34, druga slika.

⁴⁴ Spesi per campanil... L. 160. Per agiustar il campanile e meter 10 suso... L. 32 Vachetta di S. Nicolo 1714 f. 3

⁴⁵ Spesi per porta de sachrestia... L. 8 : 10

Vachetta di S. Nicolo 1788 f. 3

⁴⁶ Spalato li 12 Febbraro 1838. Li Spiridione Zokich di questa città di professione falegname dall'una, e Niccolo Scare quondam Fabjano da questo Borgo Grande qual preside dalla scuola di San Niccolò pure dal Borgo medesimo dall'altra sono divenuti alla presenza degl'infrascritti due testimoni a segnare il seguente contratto

Primo. Esso mistro falegname Spiridione Zokich suddetto promette e si obliga (ma però d'incominciare il lavoro dal giorno di domani e successivamente fino al compimento effettivo) di costruire da nuovo un altare col suo antipendio con le sue colonne, ed altri lavori occorribili per il medesimo giusta ed a norma del disegno conformato da esso Zokich il quale viene consegnato al medesimo Scare, onde possa, occorrendo, valersene del medesimo per la verificazione e riscontro dei lavori che saranno da eseguirsi dal Zokich a norma del progettato disegno medesimo, ben inteso però che la mitria del Santo, pastorale e bastone sia lavorato a forma di rilievo intaglio e sostenuta da due angioletti fatti di legno i quali dovranno da esso mistro Zokich posti al luogo conveniente; e ciò per il prezzo patuito e stabilito tra le partj contraenti di fiorini fini d'augusta sessanta dico f. 60, i quali dovranno da esso Nicolo Scare essere soddisfatti nei modi seguenti cioè fiorini quindici f. 15 al segnar della presente, i quali il mistro Zokich medesimo dichiara alla presenza degl'infrascritti testimoni di averli ricevuti per li quali ne fa ampla quietanza al Scare medesimo. Fiorini quindici f. 15 allorquando il lavoro della costruzione dell'altare ed antipendio verrà ad essere approssimativamente terminato ad un terzo. Fiorini quindici f. 15 allorche

je jednostavan oltar s dva polustupa, koji drže dvokrilni zabat s anđelima i svečevim znakovima, mitrom i štapom. Majstor se ugledao u ranije barokne oltare, pojednostavivši oblike, zacijelo pod utjecajem suvremenoga klasicističkog stila. Dekorativni dijelovi, kapiteli i profilacije ljepše su izvedeni nego likovi, što je uostalom tipično za domaće rezbare; oni su uvijek bolje izvodili biljne i geometrijske ukrase od likovne plastike. Iako neznatan, Zokićev rad nam svjedoči, da je u prvoj polovici XIX. stoljeća, koja u nas bijaše umjetnički beznačajna, bilo na primorju domaćih zanatlija, koji su čedno nastavljali rad Buvine, Budislavića, Petrovića, Čiočića, dubrovačkih i ostalih naših rezbara ranijih stoljeća.⁴⁷

Ovdje je značajno istaći i činjenicu, zanimljivu za povijest dalmatinskog notarijata. Ugovor između rezbara i pročelnika bratovštine pokazuje, kako su se još tokom XIX. st. sklapali ugovori o umjetničko-obrtnim djelima gotovo na isti način i uz jednake obveze kao i u XV.—XVI. stoljeću.

Sve te promjene ne bi bile nagrdile ovaj spomenik, da nije 60-ih godina prošlog stoljeća⁴⁸ srušeno kube i zamijenjeno nezgrapnom i glomaznom ložom, za zvona, koja je crkvi uništila sklad otvorenih obrisa i ljepotu omjera.⁴⁹ Stoga je napokon trebalo započeti s popravkom ove crkve, koja posvjedočuje našu umjetničku sposobnost u ranom srednjem vijeku, i uklonivši njene nadogradnje sačuvati je zajedno s okolnim kućama, tipičnim za naše pučko graditeljstvo, koje stvaraju ovdje uz crkvu posebni ambijent.

il lavoro medesimo verrà ad essere compiuto di circa alla metà, e finalmente fiorini quindici f, 15. che formeranno il saldo delli piudetti fiorini sessanta saranno sodesfatti pure dal Scare medesimo al totale compimento del lavoro sudetto convenuto.

Secondo. Dichiaro il Zokich medesimo, promette e si obliga di non contravenire al presente contratto, rinunziando espressamente a qualunque beneficio di estimo che per avventura egli potesse accampare per il lavoro medesimo che si assunse di compilare; come pure il Scare medesimo quallora il Zokich suddetto sarà per compiere il lavori assuntisi nelle forme marcate nel predetto disegno esistente nelle mani del Scare, presso il quale restar dovrà fino a che sarà totalmente compiuto il lavoro sudichiarito assuntosi dal Zokich sudetto.

Terzo. Non potrà esso Zokich abbandonare il lavoro che da domani incominciar deve, e fino a che non abbia compilato il medesimo; ed applicarsi ad altrui occupazioni; e quallora egli contravenisse al presente patuito sarà in libertà del Scare di rinvenire altro artista pella prosecuzione del lavoro a tutte spese e danni del Zokich, senzache egli possa accampare opposizione alcuna.

Quarto. Tanto le parti suddette promettono di mantenere ed osservare sotto general obligazione. In fide etc.

Affermo Spiridion Zokich, Nicolo Scare accetto, Pietro Dujmovich testimonio alle firme, Doimo Caraman testimonio alle firme.

G. Massoveich quondam Vincenzo estesi la presente così pregato dalle parti.

A di 16 aprile 1838.

Confeso io sotto acritto di avere ricevuto dal signor Nicolò Scare li fiorini sessanta il acordo per l'altare costruito da me nella chiesa di Santo Nicolò in Borgo Grande. Spiridion Zokich falegname.

Una barilla vino

(Arhiv Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju u Splitu)

⁴⁷ U crkvi ima nekoliko kasnobaroknih slika i jedna ikona italobizantinskog smjera, koja prikazuje Mariju sa sinom i malim Ivanom. U pokretu Kristove ruke i okretaju Marije pokazuje se udaljivanje od bizantinske ukočenosti. Vjerojatno je to rad domaćih slikara XV.—XVI. stoljeća.

⁴⁸ Bulić—Jelić—Rutar, o. c., str. 212.

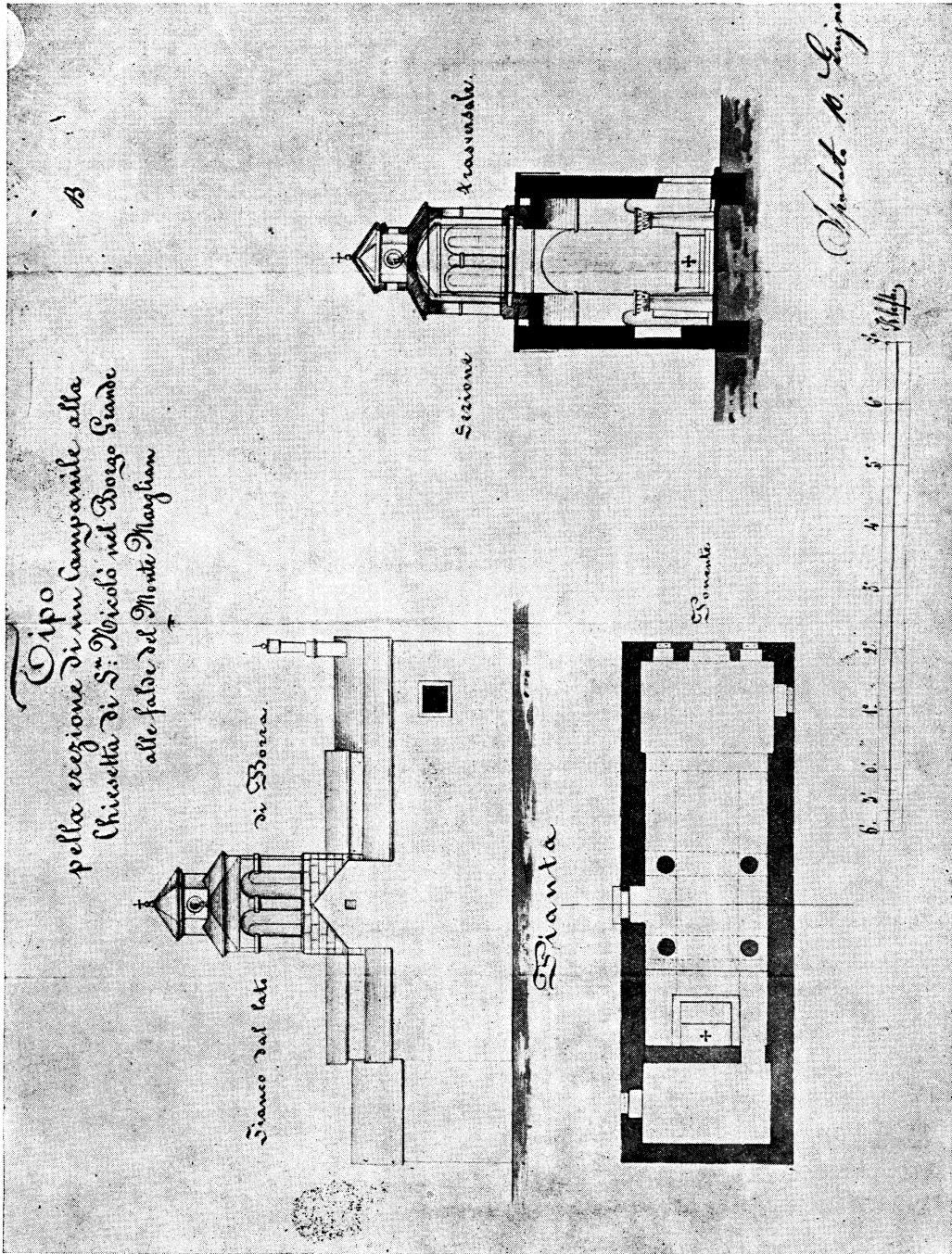
⁴⁹ V. sl. Iveković, o. c. (12).

R É S U M É

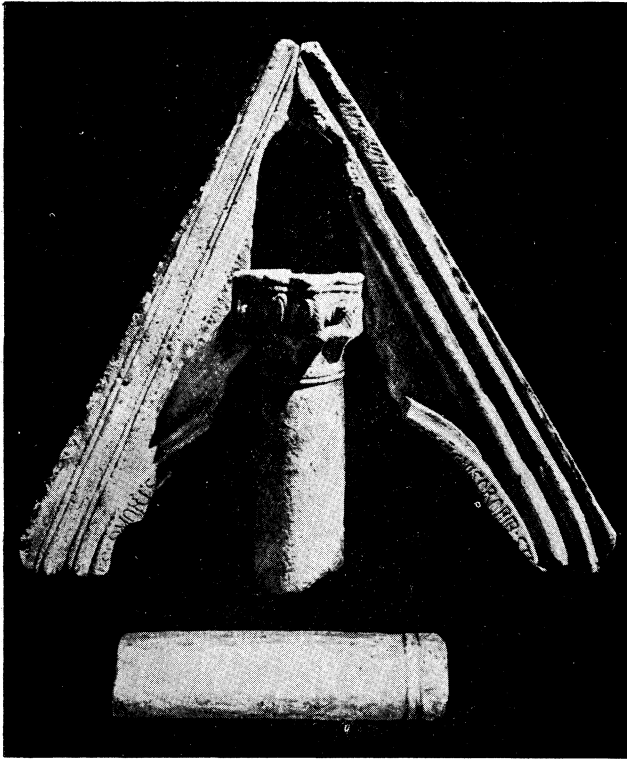
L'étude des monuments architectoniques vieux croate du IXe au XIIe siècle n'a pas été approfondie, et, comme il n'existe pas de monographies détaillées, l'Institut pour la conservation des monuments dalmates entreprend des recherches scientifiques à l'occasion de leur restauration. L'auteur de cet article, le Dr Cvito Fisković, conservateur des monuments dalmates, dirige la restauration de la petite église médiévale, Saint-Nicolas, de Veli Varoš à Split; et voici le résultat des recherches entreprises au cours de la restauration de ce monument.

L'église Saint-Nicolas de Veli Varoš a été transformée et enlaidie au cours du XVIIIe et du XIXe siècles; et l'Institut pour la conservation des monuments dalmates a entrepris de lui restituer sa forme primitive. Tout d'abord les données sur ce monument dans la littérature scientifique s'avèrent incomplètes et erronnées. On a mis au jour les vestiges d'une abside rectangulaire; ce qui prouve que l'église n'avait pas la forme qu'on lui a prêtée jusqu'à présent; aussi ne peut-on plus la comparer aux monuments antiques. On a trouvé, dans les archives, le plan du clocher détruit au cours du XIXe siècle: il était étroit et rectangulaire et se dressait au milieu du toit. On a découvert la cloison de l'autel avec son inscription, et on a corrigé l'interprétation de celle qui se trouvait au dessus du portail principal. Par conséquent, on ne peut plus dire que ce monument est l'église Saint-Nicolas de Collegaci, mentionnée dans un document de 1069. L'église Saint-Nicolas de Veli Varoš a été construite par un citoyen de Split, Ivan, aidé de sa femme, qui portait le joli nom croate de Tiha. Comme on a également établi que l'église, aujourd'hui en ruines, de Biskupija près de Knin ne date pas de 1078, on peut affirmer qu'il ne subsiste pas chez nous de monuments du XIe siècle et qu'il faut réviser certaines conclusions sur le développement de l'architecture au cours de ce siècle. D'après le style des parties sculpturales, C. Fisković croit que l'église de Saint-Nicolas a été construite au XIIe siècle. Ces sculptures présentent en effet les caractéristiques du style roman. Dans cet article nous donnons également le plan exact du monument; car ceux que nous avons eus jusqu'à présent ne le sont pas, notamment celui de Monneret-Willard.

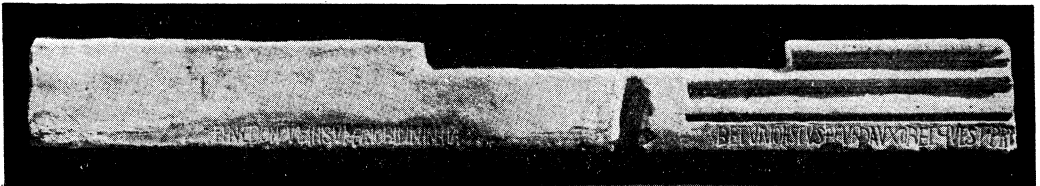
Tout cela nous montre l'importance d'une étude approfondie et minutieuse des vieux monuments croates pour aboutir à un aperçu synthétique de l'architecture croate au début du moyen-âge.

Nacrt G. Barača za zvonik sv. Mikule, u kojemu je uertan oblik srednjovjekovnog kubeta, 1865. god.

Za bat i dijelovi stupa srušenog ikonostasa

Greda ikonostasa s natpisom donatora

Romanička konzola

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA II

1 9 4 9

BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

Z A G R E B

Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske

Za nakladnika Dr. *Edo Musić*

Naklada 3.500 primjeraka

26 štampanih araka

Tiskanje dovršeno 8. I. 1950

u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske

Zagreb, Frankopanska 26

45137